

ДРЖАВНОСТ ЗЕМЉЕ ПАВЛОВИЋА

После објављивања тротомне „Историје српске државности” постављено је и питање, шта све обухвата појам државност. У научној дискусији која је поводом тога започета, скренута је пажња да је сама реч настала у новије време, вероватно, на сличан начин као што је од вере изведена верност, а од борбе борбеност.¹ Оваквим речима стављају се у први план посебна својства или особености, па су филолози и пре објављивања поменуте Историје констатовали, да је државност: „смисао за стварање државе и њену организацију”, као и „постојање државе са њеним битним одликама”, затим, „осећање припадности држави и активност на корист државе”,² а најкраће, била би то „својственост или особеност државе”. За разлику од филолога, политиколози сматрају да је: „државност својство једне глобалне друштвене заједнице која се конституисала као држава”, а такође и да „државност истовремено изражава тежњу или вољу поједине групе да ствара своју политичку власт и да се преко ње идентификује”.³ Према нашем тумачењу: „државност се може посматрати као примарни резултат настајања и постојања неке државе, а истовремено и као збир многобројних чинилаца уз помоћ којих држава настаје, опстаје, обнавља се, организује и оправдава своје постојање. За државност би се још могло рећи, да је поникла и да се манифестовала у сфери идеја с

¹ М. Благојевић, *О историји српске државности*, Настава историје, бр. 13, Нови Сад 2001, 49.

² *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, књ. IV, Изд. САНУ (1966) 700.

³ *Политичка енциклопедија*, Београд 1975, 228.

непрекидном тенденцијом њиховог отелотворења”.⁴ Све изречене дефиниције су по многочему тачне, али и непотпуне, па је М. Екмечић у својој исцрпној дискусији, поред осталог, упозорио: „да је појам државности неједнообразан, да се негде односи на независну државност, а негде на аутономну државност”.⁵ Имајући у виду сложеност и разубуђеност назначене проблематике, С. Ђирковић је констатовао: „Предмет, дакле постоји, занимљив је и достојан истраживања, без обзира на употребљену етикету, јер традиционални прећутно прихватани концепти државе или државног права су преуски да би пружили одговоре на питања која поставља проширено, антрополошки оријентисано историјско интересовање”.⁶ Уз све што је речено, потребно је истаћи, да неки елементи државности обавезно постоје пре стварања било које државе, да су најпотпунији и да се најуспешније развијају у току постојања самосталне државе, као и да поједини елементи настављају да живе и после нестанка државе.

За стварање било које државе неопходна су три чиниоца: народ, територија и власт, па је комбинацијом ових чинилаца прожета суштина сваке државности. Но и поред њиховог обавезног присуства, не могу се пронаћи ни две државе у свету које су међусобно једнаке, било по свом настанку, било по трајању, етничком саставу или организацији власти. Када се има у виду све што је до сада речено, само се по себи намеће питање, који су и какви елементи државности постојали у политичкој творевини Павловића. На постављено питање не може се дати кратак одговор и поред тога што родоначелник Павловића већ 1397. године изреком помиње своју „државу”. Ова је реч записана у „повељи” којом кнез Павле Раденовић дозвољава дубровачким трговцима да могу: „слободно доходити тръзми и с потрѣами по всои моћи државѣ

⁴ М. Благојевић и Д. Медаковић, *Историја српске државности*, књ. I, Нови Сад 2000, 12.

⁵ М. Екмечић: Љубодраг Димић, *Историја српске државности*, књ. III, Србија у Југославији, Радови Филозофског факултета у Бања Луци, бр. 4, Бања Лука 2001, 237. Овде су наведени и примери оних израза уз помоћ којих је појам државности исказиван у главним европским језицима.

⁶ С. Ђирковић: М. Благојевић - Д. Медаковић, *Историја српске државности*, књ. I, Нови Сад 2000, Настава историје, бр. 13, 35.

и по всіх кои насъ слѣшаю”.⁷ „Држава” кнеза Павла у саопштеном цитату не сме се ни у ком случају изједначавати са савременим појмом државе, због тога што се поменута реч у средњем веку употребљавала с другачијим значењима него данас. Према тумачењима Ђ. Даничића „држава” значи што и латинска реч *imperium*, односно „власт којом се држи”, затим, „што се држи” и што „држи ко посебице”.⁸ Према томе, под државом се најпре подразумева власт, а потом, мања или већа територија на којој се нечија власт простире. Када се у српским изворима помене држава „отачаства” или неког владара, цара, краља и деспота, онда је такав израз близак или идентичан савременом појму државе. Насупрот томе у изворима се наилази на обавештења да се под „државом” подразумева само територијално-управно подручје, које је обично поверено неком властелину, властелину-крајишнику, војводи, па и српском архиепископу, односно патријарху.⁹ Добро је позната појава да су истакнута властела у оквирима средњовековне српске државе добијала од владара „на државу” или „у државу” земљу и градове.¹⁰ Господари оваквих територијално-управних јединица увек су утицајне политичке личности, поготово због тога што су њихове „државе” обухватале читаве жупе, утврђене градове са околином, понекад, целе историјске области - по средњовековној терминологији „земље”, изузетно по две или више „земаља”. Карактеристичан пример ове врсте представљала је „држава” кнеза Војислава Војиновића, која је обухватала територију између Дрине и планине Рудника, и простирала се на југ до обала Јадранског мора.¹¹ У науци је утврђено да је кнез Војислав остао

⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, Београд - Сремски Карловци 1929, 245.

⁸ Ђ. Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских* I, Београд 1863, 309 - 310.

⁹ У литератури је објашњено шта се све подразумевало у средњем веку под термином „држава”. Види: Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави* I, Београд 1931, 15, 188, 205, 216; А. Соловјев, *Појам државе у средњовековној Србији*, Годишњица Николе Чупића 42 (1933) 64-92; М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе” у делу Данила II*, Архиепископ Данило II и његово доба, Београд 1991, 139-155.

¹⁰ С. Новаковић, *Законик Стефана Душана цара српског 1349. и 1354*, Београд 1898, чл. 142; Т. Тарановски, *Историја српског права у Немањинској држави* I, 205.

¹¹ Р. Михаљчић, *Крај српског царства*, Београд 1975, 33-63.

лојалан цару Урошу све до своје смрти (1363) и поред тога што је господарио заиста великом територијом, која се по обиму могла изједначавати са државом великих рашких жупана, као и босанском државом Кулина бана. Овде се мора одмах напоменути да је велике властеоске „државе” делио само један корак од осамостаљених области, који је опет зависио од тога да ли су таква властела могла или желела да се политички осамостале. Када се имају у виду изложене чињенице лако ће се закључити, да је „држава” кнеза Павла пред крај XIV века била по много чему слична „државама” моћне властеле у Србији Немањића. Истовремено треба још напоменути да су у оквирима босанске државе, пред крај XIV века, постојале велике „државе” којима је господарила најмоћнија босанска властела. Један од њих је свакако кнез Павле Раденовић.

„Државу” кнеза Павла не треба изједначавати са „Павловића земљом” из више разлога. На опрез упућује и чињеница што се у већ поменутој исправи, која је издата Дубровнику 1397. године, посебно помињу три сведока „од Приморја”, уз још тројицу, али се за њих не каже одакле су родом. Но и поред тога, може се с разлогом претпоставити да су из оног дела Босне у којем је кнез Павле Раденовић имао земљопоседе. Познато је да је „земља” Босна била увек први и најважнији територијални ингредијент у титулатурама босанских банова, за разлику од Приморја, које као посебна „земља”, улази у владарску титулатуру тек после крунисања Твртка I за краља.¹² Међу сведоцима „од Приморја”, у повељи кнеза Павла из 1397. године, поменута су позната требињска властела: Вукосав Кобиљачић, Љубиша Богданчић и Вукосав Познановић, па се на основу тога може закључити, да је Приморје краља Твртка I обухватало пре свега некадашњу Травунију, која се више не помиње.¹³

¹² С. Ђирковић, *Сугуби венац (Прилог историји краљевства у Босни)*, Зборник Филозофског факултета, књига VIII-1, Споменица Михаила Динића I, Београд 1964, 353 (=Работници, војници, духовници, Београд 1997, 288); М. Благојевић, „Владаније” кнеза Лазара у Приморју, Зборник радова Филозофског факултета XV-1, Београд 1985, 97-114.

¹³ О деловању горе поменуте требињске властеле и њиховим поседима види: М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 21, 22, 47, 56; Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, Београд 1998, 209-214.

Пред крај XIV века, поред Приморја, у оквирима босанске државе налазило се још неколико „земаља”. Најстарија је била „земља” Босна, позната још Константину Порфирогениту.¹⁴ Она је заједно са „земљом” Расом у IX и X веку представљала интегрални део државе Србије. У другој половини X и првој половини XI века највећи део Србије налазио се или под влашћу Бугарске или под влашћу Византије, али се власт ових држава није учврстила и у „земљи” Босни, која се управо у то доба конституисала као посебна држава. Временом је млада држава проширила своје границе, нарочито у XIV веку, па се тада у оквирима босанске државе нашло неколико „земаља”, које се поименично набрајају у владарским титулатурама. Прво и централно место увек је припадало „земљи” Босни, на југу се налазила Хумска земља,¹⁵ на југозападу - Западне стране, на западу - Доњи краји,¹⁶ на северу Усора и Соли,¹⁷ на североистоку - Подриње,¹⁸ а на југоистоку - Приморје. У историографији је утврђено да је више „земаља” постојало и у држави Немањића.¹⁹ Била је то распрострањена појава на територији коју су насељавали Срби. Да би савременици називали неку регију „земљом”, било је неопходно да неколико суседних жупа буде чврсто повезано у јединствену привредну, територијално-управну или политичку целину дужи низ година. Уколико уз реч „земља” стоје одреднице које су изведене из етничке припадности или неке владарске титуле, као што су српска, бугарска, руска или грчка земља, односно, царева, краљева, султанова, деспотова, па и херцегова земља, тада се под оваквим изразима подразумева

¹⁴ В. Ђоровић, *Територијални развој босанске државе у средњем веку*, Глас СКА 167 (1935) 9-21.

¹⁵ С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996.

¹⁶ Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји, Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002. За разлику од Хумске земље и Доњих крајева, Западне Стране још нису добиле посебну студију.

¹⁷ Ј. Мргић, *Жупе и насеља у „земљи” Усори*, Југословенски историјски часопис 1-2 (2000) 27-42.

¹⁸ М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I*, Београд 1955, 31-46.

¹⁹ С. Мишић, „Земље” у држави Немањића, „Годишњак за друштвену историју” IV, 2-3 (1997), Београд 1999, 133-144; М. Благојевић, и Д. Медаковић, *Историја српске државности I*, 27-43.

државна територија. Ова би се констатација односила и на изразе када се уз „земљу” помене име владара, као што је случај са „Басарабином земљом”, па аналогно томе и „Павловића земљом”. Међутим, уколико се уз „земљу” стављају одреднице које су изведене из имена градова, жупа и река, или конфигурације тла, тада је по правилу реч о историјским областима и територијално-управним целинама.²⁰ По именима градова у средњем веку назване су: Сремска, Браничевска, Кичевска или Дебарска земља, а краће, Срем, Браничево, Кичево и Дебар. По именима река и жупа кратко се помињу следеће „земље”: Зета, Лим, Дрина, Моравице, као и Усора, а само по жупама: Хвостанска и Полошка земља, док су конфигурација и особине тла утицале на називе: Хумска земља, Доњи краји или Соли. Ретко се дешавало да овакве историјске области стекну политичку самосталност, односно да постану државе у савременом значењу те речи, али се управо то догодило са „земљом” Босном.

Према истраживањима В. Ђоровића, источну границу „земље” Босне чинио је средњи ток Дрине.²¹ На југу је Босна била одвојена од Хумске земље жупом Неретвом и током истоимене реке код Коњица, као и планином Трескавицом. Северна граница обухватала је Зеничко поље, допирући до кланца Врандука, док су у правцу запада „земљи” Босни припадале жупе Лепеница и Лашва, као и горњи токови истоимених река. Узимајући у обзир географски положај „земље” Босне и њен свеукупан политички развој, В. Ђоровић је закључио, да је Босна као држава: „настала не као национална него као чисто географска творевина”.²² Поводом изреченог закључка мора се приметити, да су у стварању државе Босне примарну улогу имали људски, а не географски, чиниоци. То је приметио већ Јован Кинам средином XII века, истакавши да река Дрина: „одваја Босну од остале Србије”,

²⁰ Примери су многобројни, а за неке види: М. Благојевић, *Српско краљевство и „државе” у делу Данила II*, 139-142. Басарабину земљу помиње цар Душан. (Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/1*, 60).

²¹ В. Ђоровић, *Територијални развој босанске државе*, 9-17.

²² В. Ђоровић, *н. д.*, 20. Слична мишљења: В. Ђоровић, *Хисторија Босне I*, Београд 1940, 337, 605.

али да она већ тада има: „посебан начин живота и управљања”.²³ Када је босанска држава, током XIV века, разматрала своје границе на све стране, она је и даље представљала збир од неколико „земаља”. У том збиру неке су „земље” настале раније, а друге касније. Најстарије су Хумска земља и Босна, које постоје већ у IX и X веку. У XII и првој половини XIII века конституисани су Доњи краји, Усора и Соли, док су „земље”: Приморје, Западне стране и Подриње, издвојене тек у последњој четвртини XIV века. Све ове историјске области помињу се у титулатурама босанских владара. Категорији најмлађих „земаља” припадају свакако „Павловића земља” и „Земља херцегова”, али ни једна од њих није улазила у титулатуру босанских краљева, па се тиме отвара питање њиховог статуса, као и времена настанка.

Из разумљивих разлога израз „Земља херцегова” могао је настати тек после октобра 1448. године, пошто се од тог времена Стефан Вукчић Косача помиње са титулом херцега.²⁴ Колико је познато, овај израз увели су у званичну употребу Турци,²⁵ а такође и назив Херцеговина, што свакако не значи да су они заслужни за стварање поменуте историјске области. Турци такође уводе у употребу и назив „Павловића земља”, управо у исто време када помињу Херцеговину, а прецизније између 1455. и 1458. године.²⁶ Не треба посебно ни доказивати, да Херцеговином у то доба господари херцег Стефан Вукчић Косача, а Павловића земљом унуци кнеза Павла, војвода Петар и кнез Никола. Турцима као моћним суседима и посматрачима са стране било је јасно да су те две територије међусобно одвојене у политичком погледу, а такође и да су одвојене од територије којом је непосредно гос-

²³ Византијски извори за историју народа Југославије IV, Београд 1970, 28.

²⁴ С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача и његово доба*, Београд 1964, 106.

²⁵ За примере „Земља херцегова” или „Херцегова земља” види: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, Београд - Сремски Карловци 1936, 249, 348, 349, 369, 371-373, 379, 394, 396.

²⁶ „Павловића земљу” и „Херцеговину” први пут помиње скопски крајишник Есе-бег у једном свом писму (Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, 235, 236). О датуму издавања ове исправе: М. Благојевић, *Жуја Моравица и земља Моравице*, Свети Ахилије у Ариљу, Београд 2002. 19.

подарио босански краљ. Овде би се још могло приметити, да су Турци на посредан начин приписивали заслугу за стварање Херцеговине њеном тадашњем господару херцегу Стефану, док се заслуга за стварање Павловића земље приписује кнезу Павлу Раденовићу, чији је животни пут био насилно прекинут још 1415. године.

Најважнији догађаји везани за политичку каријеру кнеза Павла и његових наследника познати су науци већ од раније, па се на њима у овом раду не треба дуже задржавати.²⁷ Но и поред тога, треба указати на оне чињенице које показују како је угледни великаш из земље Босне постао господар велике властееоске „државе”, да би се на крају уздигао до степена самосталног обласног господара, односно владара. Тај пут је са хронолошког аспекта био прилично дуг и вероватно повезан с многобројним проблемима. Јасан наговештај о утицају кнеза Павла на државне послове садржан је у исправи, којом краљ Твртко 1382. године укида трг соли у граду Светог Стефана (данас Херцег Нови). У циљу што успешнијег спровођења краљеве одлуке у дело, одређена су и три „ручника”. Као први помиње се кнез Мирко Радојевић са титулом „дворски”, други „ручник” је војвода Влатко Вуковић, касније познати учесник у боју на Косову, док се као трећи у редоследу „ручника” помиње кнез Павле Јабланић, односно Раденовић.²⁸ Избор „ручника” није био ни мало случајан, јер се првенствено водило рачуна о томе, колико они могу допринети спровођењу владареве одлуке у дело. Кнез Мирко је као „дворски” одабран због утицаја на послове централне управе, а војвода Влатко и кнез Павле због њиховог утицаја на

²⁷ Ј. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу, Приложак историји Босне крајем XIV и почетком XV века*, Летопис Матице српске, св. 212, Нови Сад 1902, 39-63; А. Ивић, *Радослав Павловић, велики војвода босански*, Летопис Матице српске, св. 246 (1907) 1-32, св. 246 (1907) 24-48; В. Ђоровић, *Како је војвода Радослав продавао Дубровчанима Конавље*, Годишњица Николе Чупића 26 (1927) 73-109; С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 7-56; Ђ. Тошић, *Војвода Пејтар Павловић, Прилог историји Босне почетком XV вијека*, Југословенски историјски часопис 1-2 (2001) 35-46.

²⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 83-85. О „ручницима” више: М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 144-151.

послове локалне управе, и то на подручју између Дубровника и Котора. Ову претпоставку потврђује чињеница, што је баш војвода Влатко зауставио и потукао Турке код Билеће 1388. године, као и чињеница што је кнез Павле имао своје људе у Ободу већ 1390. године.²⁹ Када су Санковићи, користећи се пометњом после смрти краља Твртка, обећали Дубровчанима да ће им уступити Конавле са Витаљином, реаговали су краљ Дабиша и државни сабор, па су пред крај 1391. године послали војводу Влатка и кнеза Павла да са војском запоседну поменуте територије.³⁰ Они су тај задатак успешно обавили, ставивши под своју непосредну управу Конавле и Витаљину, а како изгледа и преостале делове Приморја. Све је то учињено са знањем краља и државног сабора, па су на тај начин војвода Влатко и кнез Павле стекли посебне „државе” у Приморју. Идуће године (1392) они заједно држе царину на Леденицама, што се такође није догодило без знања још увек стабилне врховне власти у босанској држави.³¹ Седам година касније (1399) цариник кнеза Павла у Леденицама био је познати Браило Тезаловић, али је исте године госпођа Јелена, жена војводе Сандаља, наредила да се наплаћује царина у Љутој у Конавлима.³² Ова чињеница упућује на закључак да је у Приморју извршено разграничење и подела интересних сфера између кнеза Павла и војводе Сандаља.

У последњој деценији XIV века, а најкасније до 1397. године, створена је велика „држава” кнеза Павла, која је била састављена из две територијално неповезане целине, из северних и јужних територија.³³ Северни део „државе” кнеза

²⁹ *Historijski arhiv u Dubrovniku, Serija: Diversa cancelariae*, knj 29. fol. 136', 20. септембар 1390. М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, 148.

³⁰ Ј. Мијушковић, *Хумска властееоска породица Санковићи*, *Историјски часопис* 11 (1961) 36-39; С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 171, 172; С. Мишић, *Хумска земља*, 72-75.

³¹ М. Динић, *Земље херцега Светиога Саве, Српске земље у средњем веку*, Београд 1978, 184 нап. 17.

³² Љ. Стојановић, *Старе српске новеље и писма I/1*, 256, 257. П. Живковић, *Дипломатска активност Браила Тезаловића*, Прилози Института за историју у Сарајеву, X-2 (1974) 31; П. Живковић, *Економско социјалне промене у босанском друштву у XIV и XV стољећу*, Тузла 1986, 44, 45.

³³ Види нап. 9.

Павла обухватао је свакако његове баштинске поседе у источном делу „земље” Босне, као и баштине његових рођака и потчињене властеле, док је јужни део „државе” обухватао северозападне пределе „земље” Приморја, такође са баштинама потчињене властеле.³⁴ У овако састављеној „држави” није остварено територијално, привредно и верско јединство, нити је остварена хомогенизација становништва на јединственој идеолошкој основи и поред тога што су већину становника чинили Срби. Позната је чињеница да је целокупно становништво „земље” Приморја, односно старе Травуније, живело пуна два века у оквирима државе Немањића, где је православље представљало званичну религију и где није вршен прогон католика, већ јеретика дуалиста. На овом простору тек после 1377. године, када је Приморје укључено у босанску државу, легализовано је и деловање јеретичке цркве босанске.³⁵ За разлику од јужних територија, на северу „државе” кнеза Павла доминантан положај припадао је управо цркви босанској, али су и на том простору после 1373. године створени повољни услови за деловање Српске православне цркве. Један број православних становника са својим црквама и манастирима, укључујући и манастир Добрун, нашао се у оквирима „државе” кнеза Павла. Будући да у његовој „држави” није постојало територијално, привредно и верско јединство, нити је изграђена јединствена идеолошка основа, може се слободно рећи да већ од самог почетка нису постојали повољни услови за изградњу посебне државности. Једини интегративни фактор представљала је власт кнеза Павла и његових наследника, која је повремено угрожавана и од босанских краљева и од војводе Сандаља. Према томе, „држава” кнеза Павла представљала је потпуно нову творевину засновану првенствено на голој вла-

³⁴ О територији Павловића у Приморју више: М. Динић, *Земље херцега Светиога Саве*, 188-192; Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, 96-100. Краљ Твртко I рачунао је у „земљу” Приморје жупе: Требиње, Конавле и Драчевицу (*Повеље и писма* I/1, 79).

³⁵ С. Ђирковић, *Босанска црква у босанској држави*, Прилози за историју Босне и Херцеговине I; *Друштво и привреда средњовјековне босанске државе*, Сарајево 1987, 249-253.

сти њеног господара у којој је тек требало изграђивати државност, бар у оним сегментима у којима је то било могуће. У покушају да се овај процес бар делимично осветли и ризикујући понављање познатих чињеница, потребно је пратити уздизање господара „државе” на ранг господара осамостаљене области, односно на ранг владара.

Најважнији догађаји везани за политичку делатност кнеза Павла после 1392. године добро су познати, па се на њима не треба посебно задржавати. Током последње деценије XIV века он припада малобројној категорији најмоћнијих велможа у босанској држави, који снажно утичу на целокупну државну политику. Политички утицај, моћ и углед неког од велможа, тачније „русашке господе”, најбоље осветљава редослед сведока на исправама босанских краљева, које су издате крајем XIV и почетком XV века.³⁶ Одмах се мора рећи да је кнез Павле као сведок увек рангиран веома високо, али се мора водити рачуна о томе, када он иступа као сведок од „земље” Босне, а када као сведок босанске државе. На исправи којом је краљ Дабиша 26. априла 1395. године поклонио једно село својој кћери Стани,³⁷ међу сведоцима „од Босне” на првом месту поменут је кнез Мирко Радојевић, а одмах после њега кнез Павле Раденовић, затим, кнез Прибоје Мастновић, тепчија Батало, војвода Сандаљ и други, сви са „братијом”. Овакав распоред сведока недвосмислено показује да је у „земљи” Босни најугледнији властелин био кнез Мирко Радојевић, а одмах после њега кнез Павле Раденовић, док сви остали долазе после њих. Сличан принцип је примењен и у редоследу сведока „од Доњих крајева”, па је на првом месту поменут војвода Хрвоје Вукчић, а затим, остала властела. Већ идућег месеца исте године (17. V 1395) краљ Дабиша је потчинио село Коло жупану Вукмиру Семковићу, па је поводом тога издао посебну исправу, на којој је у редоследу сведока „од Босне” прво место припало кнезу Павлу Раденовићу.³⁸ После њега долази кнез Прибоје Мастновић, теп-

³⁶ С. Ђирковић, *Русашка господа, босански великаши на путу еманципације*, Историјски часопис 21 (1974) 5-17 (= Работници, војници, духовници, 306-317).

³⁷ Fr. Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Vienna* 1858, 224, 225.

³⁸ Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, 226.

чија Батало, затим, Вукота Прибинић, војвода Сандаљ и Гргур Билханић, сви са „братијом”. Међу сведоцима „од Доњих крајева” опет је на првом месту поменути војвода Хрвоје Вукчић. Распоред сведока „од Босне” у последњој повељи показује да је прво место припало кнезу Павлу Раденовићу, али треба имати у виду чињеницу да се међу сведоцима из неких разлога не помиње кнез Мирко Радојевић. Но и поред тога, избивши на прво место међу сведоцима „од Босне” 1395. године, кнез Павле је то место трајно задржао, што значи да су га и краљ и властела сматрали за најутицајнијег и најугледнијег велможу у „земљи” Босни.

Другачије је изгледао редослед сведока са целе територије босанске државе. Када је краљица Јелена, удовица краља Дабише, одлучила 13. V 1397. године да укине царине на Маслини и Сланом, она се посаветовала са својим велможама, и то са војводом Хрвојем, затим, кнезом Павлом, војводом Сандаљем и тепчијом Баталом.³⁹ Наведни редослед велможа јасно говори о њиховој моћи и утицају на све државне послове. Најмоћнији и најутицајнији је био војвода Хрвоје, а одмах после њега кнез Павле Раденовић, док је војводи Сандаљу припало треће, а тепчији Баталу четврто место. Успостављени редослед у хијерархији велможа усталио се, како у периоду прве владавине краља Остоје (1398-1404), тако и на почетку владавине краља Твртка II Твртковића (1404-1409).⁴⁰ Према томе, кнез Павле Раденовић је сматран за најугледнијег властелина у „земљи” Босни, почев од средине 1395. године па до краја његовог живота, док је у хијерархији велможа босанске државе заузимао друго место. Дубровчанима је све то било добро познато, па су га ласкавим речима, а при том и тачно, називали „великим господином” међу „великом господом”, како у Босни тако и у босанској држави. У писму где је ова констатација саопштена (1400), Дубровчани званично титулишу кнеза Павла као „почтеног” и „љубимог пријатеља”, што је јасан знак да га још не сматрају за самосталног обласног господара.⁴¹ Четири године касније он је за

³⁹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 240.

⁴⁰ Љ. Стојановић, *н. д.*, 422, 426, 490, 494; Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, 249.

⁴¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 246.

Дубровчане „у свему многопочтени” и „срдачни пријатељ”, али не и „господин”, да би у марту 1405. године био титулисан као „велможни и многопочтени кнез”, такође, без одреднице „господин”.⁴² Титулатуре које су цитиране јасно показују да је осамостаљивање кнеза Павла Раденовића текло постепено и да је трајало неколико година, јер су га Дубровчани тек у октобру 1405. године назвали „славним и велможним господином”, што значи да га сматрају за самосталног обласног господара, односно владара.⁴³ Од тог времена па у будуће Дубровчани редовно титулишу Павла Раденовића као „славног и велможног господина кнеза”, што само потврђује

⁴² Љ. Стојановић, *н.д.*, 247, 248.

⁴³ Љ. Стојановић, *н.д.*, 249. О владарском достојанству „господин” посебно је расправљао: Р. Михаљчић, *Владарска титлула господин*, Историјски гласник 1-2 (1994) 29-36 (= Владарске титуле обласних господара, Београд 2001, 104-113). На почетку расправе констатује се да реч „господин” постаје практично: „неизбежни део интитулације, као и да се „Придодаје уз владарске титуле: великог жупана, бана, краља, цара, кнеза, деспота, великог војводу, херцега”. Нешто мало даље Р. Михаљчић пише: „Достојанство господина појавило се много раније, пре осамостаљивања великаша. Настало је из нужде, за владавине краља Милутина, као замена за краљевску титулу”. Конкретно, мисли се на краља Драгутина, који се одрекао престола и круне, али је задржао територију којом је самостално господарио. Имао је своју војску, властелу, управу, а издавао је самостално и повеље. Господарећи великом територијом, а оставши без краљевске круне, Драгутин се на својим исправама потписивао једноставно као „господин Стефан”.

Све што је Р. Михаљчић констатовао у основи је тачно, али се мора скренути пажња да постоје два различита начина употребе термина „господин”. Први начин је примењиван у званичним владарским титулатурама, било да су у питању потписи, било интитулације, а други, као атрибут уз сва владарска достојанства, како у званичним документима, тако и у свим осталим врстама књижевних састава. Уколико владар неке хришћанске земље није ни краљ ни цар, онда је било неопходно да се његов владарски ранг истакне у титулатури термином „господин”. Тако је поступио већ српски велики жупан Стефан Немањић. На повељи коју је издао Хиландару око 1200. године његов потпис гласи: „Крст великог жупана Стефана, *намесног господина све српске земље*” (Стефан Првовенчани, Сабрани списи, Стара српска књижевност у 24 књиге, књ. трећа, Београд 1988, 59). Исти термин употребљен је у интитулацији повеље, коју је Стефан Првовенчани издао манастиру Св. Богородице на Мљету. Интитулација гласи: „*Стефанъ, велии краљъ, намѣстънии господинъ въсе сръвѣске земле и Дишклик и Далматик и Травоуник и Хљъмске землк*” (Fr. Miklosich, *Monumenta serbica*, 9). За Стефана Немањића, и као великог жупана и као краља, било је од посебног значаја да истакне како је он наследни (намесни) господин, односно владар тадашње српске државе. Српским краљевима и царевима није било потребно да се у својим титулатурама користе термином „господин”, јер се то подразумевало, али су и они у одређеним случајевима то чинили. У повељама које су издате

да је његов статус стабилизован. Понашајући се као самостални владар и ратујући против краљева, због специфичне структуре босанске државе, он никада није раскинуо са уста-

манастиру Св. Петра и Павла на Лиму интитулација Стефана Дечанског гласи: „Вседржавни господин все сръвскихъ землк и поморьскихъ Стѣфанъ Оурошь краљ, а краља Душана: „Оурошь четврѣти, въ Христа Бога верни и самодржавни господинъ всехъ сръвскихъ земль и поморскихъ и гръчкихъ” (С. Новаковић, *Законски синоменици*, 598, 599). У сва четири примера реч „господин” употребљавана је са значењем владарског достојанства, а не уобичајеног атрибута. Са таквим значењем употребљен је поменути термин у опширној интитулацији цара Уроша у хрисовуљи која је издата Дубровчанима 1357. године. У интитулацији цар Урош саопштава да милост божија „постави ме господина всему стезжанию ѿтачества моѣго, реку же земли сръвскои гръчкои, поморию и западнимъ странамъ” (Љ. Стојановић, *Повеље и писма I/1*, 96). Будући да су српски краљеви и цареви понекад у своје титулатуре уносили одредницу „господин”, онда се, с разлогом, тако нешто могло очекивати од владара Босне са титулом „бана”. То се заиста и дешавало, па се Стефан II Котроманић служи у својим титулатурама изразом „господинъ банъ Степанъ”, или „ми господинъ Стефанъ по милости божиои банъ Босни и Ѡсори и Голи и господинъ Хомскоу земли”, док интитулација Твртка I Котроманића гласи: „господинъ Твртко милостию божиомъ банъ босански”, односно „господинъ Твртко”, такође бан босански (Љ. Стојановић, *Повеље и писма I/1*, 43, 45, 74, 75). Одредницом „господин” (удвострученом) радо се користио краљ Стефан Остоја, који се потписује као: „Господинъ кур Стефанъ Ѡствю краљ Сръвлемъ, Босни и Приморию”, док је у интитулацији такође: „господинъ киръ Стипанъ Ѡсвию краљ Сръвлемъ, Босни и Поморию” (Љ. Стојановић, *н. д.*, I/1, 420, 421, 423, 426, 437, 446). Одредницу „господин” уносио је у своју титулатуру и Твртко II Твртковић, па се потписивао као: „Присвитли и възможни господин краљ Твртко Твртковиќ краљ Босни и к томоу”, односно као: „Господинъ Штефанъ Твртко Твртковиќ краљ Сръвлемъ, Босни, Приморью и к томоу” (*Повеље и писма I/1*, 508, 509, 513). Термин „господин” присутан је и у његовим интитулацијама (*Повеље и писма I/1*, 511, 514, 515, 519). У погледу уношења речи „господин” у титулатуру босанских краљева још су доследнији Дубровчани, који се по правилу обраћају „пресветлом и превисоком *господину* Остоји по милости божијој краљу Босне и к томе”, односно „пресветлом и превисоком *господину* Твртку Твртковићу по милости божијој краљу Босне и к томе” (*Повеље и писма I/1*, 418, 429-433, 436, 437, 442, 497-502, 509, 510).

Наведени примери јасно показују да се одредница „господин” по правилу, везује за име босанских краљева - господин Остоја, господин Твртко Твртковић - па аналогно томе и за лична имена обласних господара: господин Хрвоје, господин Сандаљ или господин Радослав Павловић. На основу тога може се закључити да су осамостаљене велможе преузеле из краљевске титулатуре само оно што су могли, а то су термин „господин” и формула „по милости божијој”. Уз помоћ ових израза исказиван је ранг самосталног владара, који није ни краљ ни цар, али је суверен на територији којом господари. Дубровчани, као одлични познаваоци политичких прилика у свом залеђу, нису никог званично титулисали одредницом „господин”, а да дотична личност није актуелни владар, било са титулом цара или краља, било са нижим титулама као што су деспот, херцег, кнез или војвода, а често без и једне од побројаних титула.

новом државног сабора или „станка”, нити са краљевством као институцијом.

У оквирима босанске државе Дубровчани су признали статус самосталног обласног господара најпре Хрвоју Вукчићу, а потом и Сандаљу Хранићу. Приликом додељивања дубровачког племства војводи Хрвоју 25. II 1399. године они га називају: „славним и велможним господином војводом”, што би значило да му признају владарску титулу „господина”, али у наредним годинама избегавају то да чине.⁴⁴ За Дубровчане је он све до 1403. године „славни и велможни велики војвода Хрвоје”, а помињу и његово „господство”, али не и термин „господин” у званичној титулатури.⁴⁵ Тек када је Хрвоје Вукчић стекао титулу херцега Дубровчани су почели да му се обраћају (децембар 1403) као „славному и велможному господину Хрвоју херцегу спљетском и великом војводи краљевства босанскога и к тому”.⁴⁶ Средином јануара 1404. године његова интитулација гласи: „Ми господин Хрвоје по милости божијој славни дука спљетски и велможни велики војвода краљевства босанскога и к тому”.⁴⁷ Из цитиране интитулације може се закључити, да је Хрвоје Вукчић у то доба сматрао себе самосталним владарем, односно „господином”, који је то постао по милости божијој, а конкретно да постане херцег сплитски и велики војвода краљевства босанског. Одредница да је Хрвоје „велики војвода краљевства босанског” брзо је напуштена, већ крајем марта 1404. године, па му се Дубровчани најчешће обраћају као „славному и велможному господину Хрвоју по милости божијој херцегу сплитском и кнезу од Доњих крајева”.⁴⁸ На ос-

⁴⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 447. О титулама Хрвоја Вукчића исцрпно: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји, Крајина средњовековне Босне*, 100-108.

⁴⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 448-454.

⁴⁶ Љ. Стојановић, *н. д.*, 455, *О добијању титуле херцега*: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји*, 85.

⁴⁷ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 455.

⁴⁸ Љ. Стојановић, *н. д.*, 458-462, 464-474. Овом су се титулатуром Дубровчани први пут користили 26. марта 1404. године и служили се њоме све до смрти херцега Хрвоја. Види: Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји*, 107.

нову нове и устаљене титулатуре може се закључити, да је са напуштањем достојанства и звања „великог војводе краљевства босанског”, раскинута и формална потчињеност херцега Хрвоја босанским краљевима. Уосталом, херцегу Хрвоју је статус владара признао и краљ Твртко II Твртковић, назвавши га „господином” у једној исправи коју је јуна 1405. године издао Дубровнику.⁴⁹

Према сачуваним изворима, другачији је био успон војводе Сандаља Хранића, којем се Дубровчани између 1397. и 1402. године обраћају као „почтеному” и „љубимому” или „многољубимому пријатељу војводи Сандаљу”.⁵⁰ У првој половини 1404. године он је за Дубровчане „у свему многопочтени” и „срдачни пријатељ”,⁵¹ да би му се 14. VIII 1404. године обратили као „славному и велможному господину Сандаљу по милости божијој великому војводи русага босанскога”.⁵² После краћег колебања ова се титулатура усталила, што значи да су Дубровчани, као добри познаваоци локалних прилика, признали војводи Сандаљу статус обласног господара, односно ранг владара. Занимљиво је приметити да је херцег Хрвоје Вукчић у пролеће 1404. године напустио титулу „великог војводе”, коју је преузео Сандаљ Хранић, али не као „велики војвода краљевства босанског”, већ „русага босанског” (државе), што је слично, али ипак није идентично. У периоду између 1418. и 1423. године Сандаљ Хранић је титулисан као „велики војвода босански”,⁵³ а касније опет као „велики војвода русага босанског”, што је редовно чинио касније и његов наследник Стефан Вукчић Косача, док није узео титулу херцега.⁵⁴ Досадашња анализа је показала да се од

⁴⁹ *Истио*, I/1, 490. Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји*, 88.

⁵⁰ *Истио*, I/1, 253-257.

⁵¹ Љ. Стојановић, *н. д.*, 258-260.

⁵² Љ. Стојановић, *н. д.*, 262.

⁵³ Љ. Стојановић, *н. д.*, 292, 293, 309, 313, 315, 316, 318, 321, 323, 325, 326, 328.

Титула „велики војвода босански” била би ограничена на „земљу” Босну, па није јасно због чега је напуштена титула „велики војвода русага босанског”. Треба напоменути да се Сандаљ, понекада кратко, титулише само као „војвода”, без додатка „велики”, што не значи да му је титула умањена.

⁵⁴ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 327, 331, I/2, 47, 48, 54, 57, 59, 62.

босанских велможа најпре осамосталио Хрвоје Вукчић, којем су Дубровчани после извесног колебања признали статус владара најкасније 1403. године. Следеће године такав статус признају великом војводи Сандаљу Хранићу, а 1405. године и кнезу Павлу Раденовићу. Наведени редослед показује и хијерархију поменутих обласних господара. Прво место припада херцегу Хрвоју, друго, великом војводи Сандаљу, а треће, кнезу Павлу Раденовићу. Потребно је још напоменути, да су прва двојица унела у своју титулатуру и „милост божију”,⁵⁵ која је исходиште суверенитета свих владара у хришћанској екумени, без обзира на назив и углед неког владарског достојанства (цара, краља, деспота, херцега, кнеза и сл.).

Поменута тројица обласних господара нису се задовољила само узимањем владарског атрибута „господин”, већ су пре тога преузела и сва регална права на територијама којима су господарили. Имајући у виду ову и друге чињенице, С. Ђирковић је одавно констатовао, да су они „били „краљеви” у својим областима, исто као што је крунисани краљ био обласни господар у својим земљама”.⁵⁶ Према томе, изједначење у суверености је потпуно, али не и у владарском достојанству. Титула „господин” постала је доступна релативно рано најстаријем сину кнеза Павла, који се још за очева живота помиње (1411) као „славни и велможни кнез Петар”.⁵⁷ На основу ове чињенице може се закључити, да је унапред одређен наследник кнеза Павла Раденовића, затим, да је поштовано начело примогенитуре, као и да је заснована ди-

⁵⁵ О „милости божијој”, као исходишту врховне власти у држави Немањића, види: С. Марјановић-Душанић, *Владарска идеологија Немањића*, Београд 1997, 60-69. Израз „по милости божијој” уводи у своју титулатуру већ бан Матеј Нинослав, а касније, Стефан II Котроманић и бан Твртко (Љ. Стојановић, *Стампе српске повеље и писма* I/1, 7, 8, 45, 72, 74, 75).

⁵⁶ С. Ђирковић, *Русаика господода*, 9 (= Работници, војници, духовници, 310).

⁵⁷ Љ. Стојановић, *Стампе српске повеље и писма* I/1, 529, 530. Са титулом кнеза он се помиње и на почетку своје самосталне владавине 1416. године, али је у политичком животу био активан већ 1409. године. Изгледа да му је отац, кнез Павле, препустио управу у приморским територијама, као и у Устиколини. Више о томе: Ђ. Тошић, *Војвода Петар Павловић, Прилог историји Босне почетком XV вијека*, Југословенски историјски часопис 1-2 (2001) 35-46.

настија Павловића. После убиства кнеза Павла (1415), које су организовали краљ Остоја и војвода Сандаљ Хранић, наследио га је најстарији син кнез Петар и поред великих сметњи од стране завереника. Он је временом стекао титулу војводе, која од тада постаје саставни део званичне владарске титулатуре свих Павловића.⁵⁸ Када је у сукобу с Турцима изгубио живот војвода Петар (1420), наследио га је млађи брат Радослав Павловић, који се од тог времена редовно помиње и као „господин” и као „војвода”.

О политичкој делатности војводе Радослава, његовим сукобима или сарадњи са Дубровчанима, Сандаљем Хранићем, Стефаном Вукчићем и босанским краљевима, писано је исцрпно и на више места, па се на томе не треба дуже задржавати.⁵⁹ Из периода његове владавине (1420-1441) сачувано је више ћирилских исправа из којих се види, да га Дубровчани од самог почетка сматрају за самосталног владара, односно „господина”. Они му се већ 1421. године обраћају као „славному и велможному господину Радосаву Павловићу милостију божиом великому војводи босанскому”.⁶⁰ Из наведеног цитата јасно се види да је његова титулатура у то доба изједначена с титулатуром Сандаља Хранића и, што је битно, да је у титулатуру уведен израз „милошћу божијом”. Дубровчанима је познато да је војвода Радослав и „земљи господин”, односно „земаљски господин”, чиме недвосмислено истичу да је владао одређеном територијом.⁶¹ Као самостални владар војвода Радослав на неколико места наглашава, да је захваљујући милости господњој „удостојен и постављен за господин свему стежанију својих прародитеља” и да је у „пуном

⁵⁸ На повељи коју је краљ Стефан Остојић издао Дубровчанима 1419. године, Петар Павловић се помиње као први сведок „од Босне” са титулом војводе (*Повеље и писма* I/1, 556). Овај податак потврђује да је војвода Петар Павловић, као и његов отац кнез Павле, сматран за најугледнијег велможу у „земљи” Босни.

⁵⁹ А. Ивић, *Радослав Павловић, велики војвода босански*, *Летопис Матице српске* 245 (1907) 1-32; 246 (1907) 24-48; В. Ђоровић, *Како је војвода Радослав продавао Дубровчанима Конавље*, „Годишњица Николе Чупића” 36 (1927) 73-109; С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 7-56; П. Живковић, *Тврђико II Тврђковић*, Сарајево 1981, 74-204.

⁶⁰ Љ. Стојановић, *Сйаре српске повеље и писма* I/1, 270.

⁶¹ Љ. Стојановић, *н.д.*, 571.

господству”.⁶² Сакрални карактер његове власти недвосмислено је истакнут, па понекад још каже да „по милости божијој и пуном влашћу господари и ужива”, као и да уз помоћ Свете Тројице „држи земљу и владање које му је Бог дао”.⁶³ Према томе, милост Господња је исходиште свега чиме као владар располаже. Позивање на „милост Господњу” и сличне изразе уз помоћ којих се истиче сакрални карактер врховне власти, не служи као доказ да су војвода Радослав и његови наследници били правоверни хришћани, јер су сакрални карактер врховне власти истицали сви православни и католички владари у хришћанској Европи, а такође и поштоваоци „цркве босанске”. Суверенитет носилаца владарског достојанства „господин” је неоспоран, али су сви Павловићи уважавали институцију босанског државног сабора и краљевства, јер су то била исходишта легалитета њихових права. Признавали су да је достојанство босанског краља више и „старије” од њиховог, али су и ратовали против краља. Павловићи су истовремено признавали за „старијег” и угарског краља, а посебно турског султана. У овако сложеним околностима и вишеструком вазалству, државност коју су градили није могла бити независна, већ само „аутономна”, што је спутавало њен развој. Маневришући између моћнијих од себе да би се одржали, Павловићи су деценијама успевали да сачувају унутрашњи суверенитет на територији којом су господарили, па се поставља питање шта је представљало најчвршћи ослонац њихове власти.

Захваљујући сачуваним обавештењима у средњовековним исправама, на постављено питање може се дати одговор. У исправи којом је војвода Радослав потврдио Дубровчанима део Конавала, што су га добили од војводе Сандаља, поменуто су „властела нашег племена” као сведоци.⁶⁴ По-

⁶² Љ. Стојановић, *н.д.*, 574, 585. Формулом „и постави ме /за/ господина свему стежанију мојих прародитеља”, користио се у својим повељама краљ Твртко II Твртковић, савременик војводе Радослава, а знатно раније и српски цар Урош (1357). Види: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/1*, 93, 96, 503. Војвода Радослав се свакако угледао на свог краља, Твртка II.

⁶³ Љ. Стојановић, *н.д.*, 617.

⁶⁴ Љ. Стојановић, *н.д.*, 585-591. Повеља је издата у Борчу 7. IV 1423. године, што упућује на констатацију да су и „властела нашег племена” из тог краја.

именично их је записано укупно 11, сваки са титулом кнеза, изузев војводе Вукаса Прибиловића. Уз свако лично име прве петорице стоји израз „брат мој”, који недвосмислено указује на блискост и сродство. Били су то: кнез Радосав Обрадовић, кнез Радосав Владимирић, кнез Твртко Михаиловић, кнез Вукашин Мозолић и кнез Остоја Боровинић.⁶⁵ При крају списка сведока поменути су још кнез Вукашин Владимирић и кнез Тврдисав Боровинић, уз чија имена не стоји израз „брат мој”, али се са знатном вероватноћом може рећи да је први припадао властеоској породици Владимирића, а други Боровинићима. На тај начин од укупно 11 сведока, категорији „властеле нашег племена” припада укупно 7 сведока, док за преосталу петорицу то није сигурно. Из саопштеног прегледа може се још видети да су два сведока припадала властеоској кући Владимирића,⁶⁶ такође два кући

⁶⁵ Љ. Стојановић, *н.д.*, 591. О племенитим баштинама, „племену” и „братији” босанске властеле види: С. Ђирковић, *Остаци старе друштвене структуре у босанском феудалном друштву*, Историјски гласник 3-4 (1958) 155-164.

⁶⁶ Били су то кнез Вукашин Владимирић и кнез Радосав Владимирић. Њихов отац се звао Владимир Вукосалић, племић кнеза Павла, којег је убио (пре маја 1411) Франко Округли из Дубровника. Поводом почињеног убиства, босански племићи Вукашин Владимирић и Прибио Јурјевић (Ђурђевић) дали су изјаву у Дубровнику (6. V 1411), којом ослобађају сваке одговорности Вукоја Округлог, рођеног брата поменутог убице. Босански племићи „изјављују да је Вукоје *innocentem ab isto sanguine et morte*, и ту изјаву обојица дају у име своје, синова, браће *et per totam nostram progeniem et propinquitates*. По заповести кнеза Павла Раденовића био је присутан *venerabilis presbiter Bochcin de Tribigna*” (М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Београд 1967, 84). О значају крвне освете за босанску властелу види: С. Ђирковић, *Остаци старе друштвене структуре*, 159, 160. Из наведених података проистиче да су Вукашин Владимирић и Прибио Јурјевић властела кнеза Павла, као и да су у блиском крвном сродству. Ангажовање кнеза Павла у ослобађању Вукоја Округлог од крвне освете његове властеле, проистичало је из владаревог положаја, а вероватно и из тога што је био најугледнији рођак Владимирића. Занимљиво је приметити да је у насталом спору важна улога припала православном свештенику и племићу из Требиња попу Богчину Станиславићу. Више о томе: М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 95; Ђ. Тошић, *Требињска област у средњем вијеку*, 115, 128.

Кнез Вукашин Владимирић и кнез Радосав Владимирић појављују се као сведоци на повељама војводе Радослава Павловића (*Повеље и писма*, 591, 603, 624). Трећи њихов брат, вероватно најмлађи, звао се Јурко Владимирић, који се такође појављује као сведок на повељама војводе Радослава (*Повеље и писма* I/1, 603, 624). Овде треба још додати да је кнез Радосав Владимирић имао два сина, кнеза Радоја Радосава Владимирића (*Повеље и писма*, I/1, 640; I/2, 102) и кнеза Јурја Радосалића Владимирића (*Повеље и писма* I/2, 104, 150). Они се помињу као

Боровинића,⁶⁷ док је по један сведок потицао из властеоских кућа: Обрадовића,⁶⁸ Мозолића и Михаиловића.⁶⁹ Ових пет властеоских кућа са кућом Павловића чинили су једно „племе” и „братију” кнеза Павла Раденовића, као и његовог наследника војводе Петра Павловића. Непознато је заједничко име поменутих шест властеоских кућа, односно „племена”, уколико то нису Јабланићи, будући да је са тим презименом први пут поменут кнез Павле Раденовић. Главнина њихових

сведоци на повељама синова Радослава Павловића, војводе Иваниша и војводе Петра II Павловића.

⁶⁷ Властеоска породица Боровинића убраја се у блиске рођаке Павловића. Изгледа да је најистакнутији био кнез Остоја Боровинић, за којег војвода Радослав каже „брат мој”. Помиње се као сведок на неколико повеља војводе Радослава и војводе Иваниша (*Повеље и писма* I/1, 591, 603, 624, 640, I/2, 102). На истим повељама помиње се као сведок и кнез Тврдисав Боровинић. Не треба га изједначавати са „кнезом босанским” Твртком Боровинићем, који се појављује као сведок на повељама краља Стефана Остојића и краља Твртка II Твртковића (*Повеље и писма* I/1, 513, 561). Твртко Боровинић „велики кнез босански” или „палатин краљевства Босне” био је ожењен Катарином, унуком херцега Хрвоја (Ј. Мргић-Радојчић, *Доњи краји*, 113, 114). На повељи кнеза Петра II Павловића помиње се међу сведоцима кнез Вукмир Боровинић (1454), али није извесно у каквом је сродству са Остојом и Тврдисавом Боровинићем, јер постоји осетан временски размак (*Повеље и писма* I/2, 150).

⁶⁸ Трећу кућу блиских рођака Павловића чини властела Обрадовићи. Кнез Радосав Обрадовић и његов брат кнез Вукашин Обрадовић присутни су у политичком животу већ 1419. године. Преко њих су Дубровчани посредовали код војводе Петра и војводе Радослава да им уступе своју половину Конавала. За учињене услуге богато су их наградили (М. Динић, *Хумско-џребињска властела*, 50). Кнез Радосав Обрадовић појављује се као сведок на повељама војводе Радослава Павловића, с напоменом „брат мој”, за којег је обављао и поверљиве мисије (*Повеље и писма* I/1, 591, 603, 613, 615). Његов брат Вукашин, звани „Бан”, имао је синове Вучину и Радосава, о којима су сачувана одређена обавештења. Овај Радосав Обрадовић и Вучина Бановић помињу се 1454. године као сведоци на повељи војводе Петра II Павловића. О другим обавештењима види: М. Динић, *Хумско-џребињска властела*, 50). Треба напоменути да ова властеоска породица не потиче ни из Хума нити из Требиња. Расправљајући о Обрадовићима (*Економско социјалне промјене*, 73-80), П. Живковић је на неопрезан начин спојио властеоску породицу Обрадовића, која потиче из Борча и околине, са трговачком породицом Обрадовића из Горажда, што је неприхватљиво, јер је Горажде припадало Косачама. Напомињемо да је кнез Влатко Обрадовић био близак рођак Косача (*Повеље и писма* I/1, 297, 313).

⁶⁹ О Мозолићима и Михаиловићима, као четвртој и петој властеоској кући „братије” или „ближика” Павловића, нема много сачуваних података. На повељама војводе Радослава Павловића помињу се међу сведоцима кнез Вукашин Мозолић и кнез Твртко Михаиловић (*Повеље и писма* I/1, 591, 603, 624). Кнез Радич Мозолић је 1451. сведок на повељи Стефана Томаша (*Повеље и писма* I/2, 120).

земљопоседа и других добара налазила се свакако у источном делу „земље” Босне. Сада се са сигурношћу може закључити да су сва властела из „племена” којем су припадали и Павловићи представљали најчвршћи ослонац њихове власти. Овај се закључак односи првенствено на период владавине кнеза Павла и његових синова, Петра и Радослава. Када је војвода Радослав уступио Дубровчанима свој део Конавала (1427) и поводом тога издао посебну исправу, заклекла се и његова одабрана властела да ће поштовати одредбе исправе, и то властела „братства нашега и слугу наших”. Било их је укупно 15, сви са титулама кнеза, изузев војводе Вукаса Прибиловића и војводе Радоја Љубишића. Међу њима седморица су из „братства” војводе Радослава, и то: тројица из властеоске куће Владимирића и по један из властеоских кућа Боровинића, Обрадовића, Мозолића и Михаиловића.⁷⁰ Од преосталих 8 сведока за двојицу је извесно да су „од Приморја”, а то су војвода Радоје Љубишић и кнез Алекса Паштровић, док су остали потицали из источног дела „земље” Босне. Имајући у виду ову чињеницу лако ће се закључити да су „братија” Павловића и властела из источног дела „земље” Босне представљала главни ослонац њихове врховне власти, док се са таквом подршком властеле „од Приморја” није могло рачунати. Било је и међу њима оданих присталица Павловића, као што су Љубиша Богданчић и Вукосав Познановић, па и Љубишин син, војвода Радоје Љубишић, али се Павловићи нису превише ослањали на властелу „од Приморја”.⁷¹

Тридесетих година XV века у сачуваним исправама постепено се смањује број сведока „од братије”. На исправи којом је војвода Радослав закључио мир с Дубровчанима 1432. године уписано је 15 сведока. Од тог броја шесторица су „од браства”, и то: тројица Владимирића, двојица Боровинића и један из властеоске куће Михаиловића, док преосталих 9 сведока потиче из других властеоских кућа, укључујући и добро

⁷⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске новеље и писма* I/1, 603.

⁷¹ О властеоским породицама Богданчића и Познановића више: М. Динић, *Хумско-требиньска властела*, 2-25, 47; Ђ. Тошић, *Требиньска област у средњем вијеку*, 209, 210, 213.

познатог кнеза Браила Тезаловића.⁷² До осетнијег смањења дошло је 1439. године, када се на исправи војводе Радослава од 13 сведока помињу само тројица која су из „братства”, и то два из куће Боровинића и један из властеоске куће Владимира.⁷³ Иста три властелина појављују се као сведоци, свакако од „братства”, на исправи коју је издао Дубровнику 1442. године војвода Иваниш Павловић, син и наследник војводе Радослава.⁷⁴ Када су власт преузела млађа Иванишева браћа, војвода Петар II Павловић и кнез Никола, на исправи коју су издали Дубровчанима 1454. године број сродника се не смањује, јер се међу сведоцима налазе двојица из куће Владимира и по један из властеоских кућа Боровинића и Обрадовића.⁷⁵ У овој исправи они се помињу као „ближике”, али је тим термином почео да се користи већ војвода Радослав Павловић.⁷⁶ Из кратке анализе може се наслутити да су се Павловићи, временом, све мање ослањали на „братију” и „ближике”, а све више на осталу властелу, посебно на своје „слуге”. Међу овим последњим треба поменути на првом месту протовестијара, затим, дворског и дијака или логофета, за којег се понекад каже да је „надворни дијак” и „кућанин”.⁷⁷ У војним пословима сви Павловићи се ослањају на помоћ својих војвода, потом на заповеднике тврђава, а посебно на сву властелу која им је дуговала „верну службу”. Неопходну

⁷² Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 624.

⁷³ Љ. Стојановић, *н. д.*, 640.

⁷⁴ Љ. Стојановић, *н. д.*, I/2, 102.

⁷⁵ Љ. Стојановић, *н. д.*, 149. На овој повељи било је уписано 12 сведока, „властеле и ближика”, који су се заклили са војводом Петром II Павловићем, али када су Дубровчани дошли у Борач да би непосредно узели заклетву, од поменуте дванаесторице затекли су само четворицу, па су због тога заклетву положила друга властела, која се затекла у Борчу.

⁷⁶ Љ. Стојановић, *н. д.*, I/1, 576.

⁷⁷ О протовестијару Браилу Тезаловићу и породици Тезаловића постоји посебна литература. Види: П. Живковић, *Економско социјалне промене у босанском друштву у XIV и XV стољећу*, 44-50. Звање „дворског” на двору Павловића имали су кнез Павле Латичић и кнез Радич Копијевић (*Повеље и писма* I/1, 640; I/2, 146, 147). Много више података има о дијацима, међу којима се помињу: Радосав Милосалић, Чичоје Поповић, Влатко Марош, Остоја Челадиновић, дијак Иван и дијак Миотош (*Повеље и писма* I/1, 245, 568, 577, 606, 613-615, 619, 627, 628, 632, 635-637, 641, 642; I/2, 103, 146, 149, 151).

помоћ у цивилним пословима пружали су им жупани, као представници локалне управе.⁷⁸ Павловићи су имали највеће поверење у истакнуте представнике „цркве босанске” - крстјане, старце и госте, чијим су се услугама редовно користили у дипломатским и другим поверљивим мисијама.⁷⁹

Територија војводе Радослава Павловића осетно је смањена пред крај његовог живота. Он је ратовао и мирио се с војводом Стефаном Вукчићем Косачом, још и 1438. и 1440. године, који му је коначно преотео Требиње и све територије у Приморју.⁸⁰ Овај је губитак утицао на обликовање „Павловића земље”, на стварање компактне територијалне целине, а није поколебао владалачку самосвест и суверенитет. Управо пред крај свог живота, војвода Радослав почиње да помиње свој „русаг”, на начин као што се помиње „русаг босански”, са значењем државе и државне територије.⁸¹ Русаг Павловића разликује се од њихове покретне и непокретне имовине, као и од баштине. То се јасно види из исправе коју је војвода

⁷⁸ Жупани као представници локалне управе постоје још за време краља Твртка I и његових наследника, па су их Павловићи као такве потчинили својој власти. Више о томе: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 216, 218. У служби Павловића били су жупани: Радосав Главић, Бурађ, Озрен, а било их је свакако више, јер их Дубровчани помињу у множини (*Повеље и писма* I/1, 246, 251, 477, 530, 531, 582). У градским насељима постоје кнезови. Више о томе: Д. Ковачевић-Којић, *О кнезовима у градским насељима средњовековне Босне*, „Радови Филозофског факултета” VI, Сарајево 1971, 333-345. Сачуван је помен о „кнезу Борачком” Дабиживу (*Повеље и писма* I/1, 633). О самом Борчу, његовом подграђу, као и животу у граду види: Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовековне босанске државе*, Сарајево 1978, 93-99, 106-109, 135-137, 171, 177, 226, 264, 265, 270, 278.

⁷⁹ У служби Павловића помињу се крстјани: Влатко Тумарлић, Радин, Радашин Вукшић и Радовац, затим, старац Радосав и гост Радосав Брадијевић (*Повеље и писма* I/1, 567, 569, 570, 583, 586, 619, 628, 633, 635-638; I/2, 151. Изгледа да се војвода Иваниш није користио услугама представника цркве босанске. О хијерархији у цркви босанској посебно: С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 105, 106; С. Ђирковић, *Босанска црква у босанској држави*, 217-231; *Лексикон српског средњег века*, Београд 1999, 121, 122, 158, 159, 333, 334 (С. Ђирковић).

⁸⁰ С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 25-56.

⁸¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 637. О „русагу босанском” посебно: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955, 4, 5; С. Ђирковић, *Русашка госиода*, 7-10 (= Работници, војници, духовници, 308-310).

Радослав издао Дубровчанима 1439. године, обавезавши се са породицом да ће у случају потребе платити „нашијем пенезом /новцем/ и градовима и русагом нашим и баштинами и полачом која је у Дубровнику и доходцима и баштинами које имамо у Дубровнику и у котар дубровачки”.⁸² Садржина наведеног цитата уверљиво показује да се под русагом подразумева државна територија. На исти закључак упућује и једна одредба из исправе коју је војвода Радослав издао Дубровнику 10. априла 1441. године, према којој дубровачки трговци „имају ходити слободно по нашем русагу и по наших местах”.⁸³ Дубровчанима је такође било познато да се под „русагом” подразумева државна територија Павловића, па су дозволили госпођи Теодори, удовици војводе Радослава, да може доћи у Дубровник ако би јој се догодила „тешкоћа у градовима и у русагу”.⁸⁴

Пред крај живота војводе Радослава или убрзо после његове смрти, „русаг” Павловића добија свој коначни изглед и постаје познат под називом „Павловића земља”. Ова се област у свом највећем обиму простирала између Олова на северу, Устиколине на југу, Пала на западу и Увца, односно доњег тока истоимене реке, на истоку. Према турској административној подели „Павловића земља” је обухватала следеће нахије: Вишеград, Добрун, Хртар, Бродар, Прачу, Борач, Студену, Гласинац или Мокро, Волујак, Пале и Олово.⁸⁵ Како је дошло до коначног сажимања овог простора у једну заокружену целину, не може се расправљати на овом месту у појединостима, али је сасвим извесно да су Павловићи држали под својом влашћу највећи део наведене територије. Познато је да су у оквирима наведеног простора и Косаче имале своја упоришта, посебно на Гласинцу, у Врхбосни и другим местима, што не оспорава претходну констатацију.⁸⁶

⁸² Љ. Стојановић, *н. д.*, I/1, 639.

⁸³ Љ. Стојановић, *н. д.*, I/1, 642.

⁸⁴ Љ. Стојановић, *н. д.*, I/2, 113.

⁸⁵ Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982, 129-134.

⁸⁶ М. Динић, *Земље херцега светскога Саве, Српске земље у средњем веку*, 186, 236.

Павловића земља посматрана као засебна целина, обухватала је источни део „земље” Босне од које се постепено и све више удаљавала током прве половине XV века, што је свакако оставило одређене последице које заслужују да буду проучене. Првобитне оквире Павловића земље поставио је још кнез Павле Раденовић, што је како изгледа било добро познато савременицима, укључујући и Турке, који су му с разлогом приписали и заслуге за стварање посебне и самосталне области.

Са увођењем термина „русак” и за Павловића земљу, уведен је у званичну употребу појам државе и државне територије Павловића, али колико је познато нико у три генерације из ове династије није поменуо најважније владарске инсигније, као што су престо и круна. Одмах би се могло рећи да Павловићи нису имали владарску круну, већ и због тога што су формално увек били потчињени „сугубом венцу краљевства босанског”.⁸⁷ Све се то усложњавало признавањем врховне власти угарских краљева и непосредније власти турских султана. Овако сложени и слојевити односи отежавали су чак и увођење престола, као инсигније врховне власти, али је тешко поверовати да на двору Павловића у граду Борчу, њиховој сталној престоници, није постојала раскошна столица намењена искључиво господару русака. На претпоставку да таква столица постоји, упућивала би садржина повеље војводе Иваниша из 1442. и војводе Петра II Павловића из 1454. године, које су биле издате Дубровчанима. Обе повеље су сличне и по форми и по садржини, па се у њима готово на исти начин истичу легитимна права на врховну власт у држави, сакрални карактер врховне власти, сувере-

⁸⁷ О круни краљевства босанског, исцрпно: С. Ђирковић, *Сугуби венац, Прилог историји краљевства у Босни*, Зборник Филозофског факултета VIII-1, Споменица Михаила Динића I, Београд 1964, 343-371 (= Работници, војници, духовници, 277-305. Поклањајући Дубровчанима своју половину Конавала, војвода Радослав Павловић истиче да је све своје градове, жупе и земље примио од „краљевства босанског”, и то у „русак и држави босанској”. Истовремено он назива краља Твртка II Твртковића својим „племенитим господином”, што значи да га признаје као старијег, односно да је краљев вазал. Види: Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/1, 592, 618.

нитет владара, као и широка владарска права. У поменутих исправама одмах после инвокације долази интитулација која гласи: „Милошћу божијом Ми господин војвода” Иваниш, односно Петар. Нешто мало даље саопштава се да је сваки од њих „у господству и у пуној држави” својих родитеља, што значи да имају владарско достојанство „господина” и да располажу врховном влашћу. Потом се наглашава да су и „по телу” и „по крви” легитимни наследници својих родитеља и дедова, па „судом божијим примивши државу и русаг у руке господства ми и сједе у *госпoдcтвy* родитеља мојих више речених, узимајући и дјелећи и давајући и записујући власти и слугама нашим као *госпoдин русага* и *војвода русагу*”, односно владар државе (русага) са титулом војводе.⁸⁸ У наведеном цитату готово да сваки термин захтева краћи коментар. Према тадашњим схватањима и војвода Иваниш и војвода Петар су по вољи божијој примили „државу”, под којом се подразумева врховна власт (*imregium*), а такође и „русаг”, под којим се подразумева државна територија, конкретно, „Павловића земља”. Одмах потом се саопштава да сваки од њих легитимно „седи у господству”, односно у владарству, што упућује на претпоставку да су као владари седели на унапред одређеном и званичном седишту. Био је то вероватно посебан војводин „стол”, односно престо. Са таквог званичног места војводе у Павловића земљи су одузимале или делиле, давале и записивале, својој власти и „слугама”, различита материјална добра и повластице. У питању су права која припадају владару, односно „господину русага”.

На основу изложеног могло би се закључити, да су владарска права у малој „Павловића земљи” била веома широка, па су на основу таквих права и војвода Иваниш и

⁸⁸ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/2 100, 148. Политичку делатност војводе Иваниша и војводе Петра II Павловића настојао је да осветли: Б. Нилевић, *Војвода Иваниш Павловић*, Прилози Института за историју” 14, Сарајево 1978, 349-361; Б. Нилевић, *Из животова последњих Павловића*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине XXVIII-XXX (1979) 59-73; Б. Нилевић, *Учешће војводе Петра и кнеза Николе Павловића у политичком животу средњовековне Босне*, Прилози Института за историју 17, Сарајево 1980, 61-67.

војвода Петар по свом нахођењу „стварали милост” Дубровчанима. Под појмом „милости” у конкретном случају подразумевала се посебна правна радња, којом се Дубровчанима потврђују раније дарована Конавла и друге повластице.⁸⁹ Пре него што је војвода Иваниш „створио милост”, он је имао „савет и цио договор са ближикама и са одабраном властелом”,⁹⁰ што представља доказ да је његова власт умеравана и да је за доношење одлуке тражена подршка, како „ближика”, тако и најутицајније властеле. Слично је поступио и војвода Петар, који изричито каже да се пре доношења одлуке „посаветовао с нашим саветницима по обичају, с господом стројницима цркве босанске и слугама и ближикама, с властелом господства нашег”.⁹¹ Колико је могло да се утврди, формулу „створити милост” први је увео у своје исправе краљ Твртко I свакако, по угледу на владаре из династије Немањића. Касније су се овом формулом користили у својим исправама сви краљеви босанске државе, укључујући и краља Стефана Томаша, савременика последњих Павловића. Изгледа да су његове исправе, којима се потврђују стечена права Дубровчана, послужиле као узор и војводи Иванишу и војводи Петру. Пре него што је „створио милост” Дубровчанима, краљ Стефан Томаш каже да је „имао савет и цио договор с властелом и велможима краљевства”.⁹² Слично је поступио и војвода Иваниш, али се његов млађи брат војвода Петар, осим са властелом посаветовао, по обичају, најпре „са господом стројницима цркве босанске”. Овај поступак представља значајну новину, јер непосредно уводи високе представнике цркве босанске у политички живот „русага”, односно Павловића земље. Међу њима је најугледније место припадало „госту” Радосаву Брадијевићу и „старцу” Радосаву,

⁸⁹ М. Благојевић, *Државна управа у српским средњовековним земљама*, Београд 2001², 59-79.

⁹⁰ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, 101. Војвода Иваниш не помиње „стројнике” цркве босанске.

⁹¹ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/2*, 149.

⁹² Љ. Стојановић, *н.д.*, 116. Цитираном формулом о „савету и договору с властелом” користио се у својим исправама и краљ Твртко II Твртковић (*Повеље и писма I/2*, 506).

али је свакако било и других угледних „стројника” чија су имена остала непозната.⁹³ На основу укључивања „стројника”, у политички живот може се претпоставити, да је тада учињен ефемерни покушај хомогенизације становништва на званичној идеолошкој основи, која се темељила на учењу цркве босанске. Уколико је такав подстрек дат са званичног места, био је унапред осуђен на пропаст из више разлога, а поред осталог и због присуства православних цркава и манастира у источним крајевима Павловића земље.

Упорно настојање да се у исправама истакну сакрални карактер врховне власти, суверенитет владара и широка владарска права, било је у потпуном нескладу са стварном снагом и положајем последњих Павловића. У науци је већ одавно утврђено да је Стефан Вукчић Косача скршио моћ војводе Радослава и да је запосео све његове територије у Приморју, као и да су последњи Павловићи доспели практично у положај вазала Стефана Вукчића. Најстарији син и наследник војводе Радослава, војвода Иваниш Павловић, био је свестан насталих промена и смањивања угледа његовог владарског достојанства. Обраћајући се са неколико писама дубровачком кнезу и властели, он их назива „кумовима”, а себе сматра њиховим „млађим братом”, што, свакако, значи да су дубровачки кнез и властела „старији” од војводе Иваниша и да се међу владарима налазе на вишој хијерархијској лествици у поређењу с Павловићима.⁹⁴ Све је то још краће и

⁹³ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/2, 146-149, 151. Вид. и нап. 79.

⁹⁴ Љ. Стојановић, *н.д.*, 111, 112. М. Благојевић, *Сродствена терминологија и друштвена хијерархија у средњовековној Србији, Браћи и браћа*, Зборник Етнографског музеја у Београду 1901-2001, Београд 2001, 128. На деградацију упућује и његова владарска титула. Он је по правилу само „војвода”, а не и „велики војвода” русага или краљевства. Војвода Иваниш се појављује и као први у редоследу сведока на повељи краља Стефана Томаша, која је издата Дубровнику 1444. године, што је уједно и доказ да се налазио у вазалном положају према босанском краљу. Као први у редоследу сведока, војвода Иваниш је најугледнији велможа у Босни. У рату против херцега Стефана Вукчића (1444) војвода Иваниш је на страни краља Твртка II Твртковића, што је и разумљиво (С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 72-76), да би се пред крај живота измирио са ујаком. Када је власт преузео војвода Петар II Павловић (1450), он је у периоду између 1450. и 1460. године био савезник херцега Стефана Вукчића (С. Ђирковић, *н.д.*, 39, 54, 228, 237), али је 1461. године извршавао обавезе вазала према краљу Стефану Томашевићу, јер се помиње као први у редоследу сведока на једној његовој повељи (*Повеље и писма* I/2, 164). Тада је са новим краљем био у добрим одно-

јасније саопштио у једном свом писму Есебег или Иса-бег Исхаковић, моћни турски крајишник у Скопљу, поменувши слуге *браџа ми херцега* (Стефана), као и слуге *синовца ми војводе Пеџира* (Павловића).⁹⁵ О било каквом сродству Есебега са херцегом Стефаном или војводом Петром нема никаквих трагова, па се таква могућност искључује. Употребом познатих сродственичких термина, у конкретном случају, истакнута је само постојећа разлика и једнакост у хијерархији тројице обласних господара. Моћни Есебег као султанов намесник у Скопљу, са широким овлашћењима и великим степеном самосталности, сматрао је да му је херцег Стефан раван у сваком погледу, па га је због тога назвао „братом”, док се опет војвода Петар, по његовом схватању, налазио на nižем степену у постојећој хијерархији обласних господара, па га је због тога назвао „синовцем”. Ово је леп и једноставан сродственички термин, уз помоћ којег се између „стрица”, као „старијег”, и „синовца”, као „млађег”, исказује природна и правна неједнакост, а конкретно неједнакост у постојећој хијерархији владара, а такође и у реалној политичкој моћи. Једва да је прошла једна деценија од успостављених односа између „стрица” и „синовца”, а Турци су запосели област војводе Петра II Павловића, као и највећи део средњовековне босанске државе. На освојеном подручју уведена је турска управа и одговарајућа административна подела, према којој је „Павловића земља” као посебна целина задржала свој назив, а у грубим потезима и некадашње границе. Била је то свакако једна од највидљивијих последица постојања посебне државности Земље Павловића.

сима и херцег Стефан Вукчић-Косача (С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић-Косача*, 245, 246).

⁹⁵ Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма* I/2, 235, 236, Допуне и исправке, 514 бр. 818. Више о томе: М. Благојевић, *Жуја Моравица и земља Моравице, Свети Ахилије у Ариљу*, Београд 2002, 13-23. О Есе-бегу или Иса-бегу Исхаковићу опширније: Н. Šabanović, *Bosanski pašaluk*, Sarajevo 1982², 37. Види и нап. 47 и 48.

MILOŠ BLAGOJEVIĆ

STATEHOOD OF THE LAND OF THE PAVLOVIĆ'S

Summary

During the last decade of the XIV century the great „state” of knez Pavle Radenović was established, presenting territorial and administrative region. This region consisted of two geographically separated entireties – northern and southern part. The northern territory of the „state” of *knez* Pavle consisted of the eastern part of the old „land” of Bosnia, and southern consisted of the north-western regions of the „land” of Littoral. The southern part, populated mostly with the Orthodox population, were for centuries integral parts of the state of Nemanjić's, while the northern territories were for decades under the rule of the Kotromanić dynasty, populated mostly by the population belonging to the heretical „Bosnian church”. The territorial and confessional differences presented very serious obstacle in formation of the separate statehood, which could developed only in the sphere of the sovereign rule, which was done.

The famous Bosnian magnate and master of the great „state” needed 12-13 years to become independent and to gain right to the ruler's title of „*gospodin*”. His heirs, *voivoda* Petar and *voivoda* Radoslav Pavlović wanted to strengthen in different ways sovereignty of the supreme power, thus they pointed out to its sacral character, reminding at the same time that they became the „*gospoda*” not only by the heritage law, but primarily according to the „mercy of God”. Radoslav Pavlović gained the title of the „great Bosnian *voivoda*”, and by the end of his life even the title of the „great *voivoda* of the Bosnian State”, but his sons, Ivaniš and Peter, were satisfied simply with the title of „*voivoda*” and dignity of „*gospodin*”. Ruling only on the northern territories, they proudly pointed out to the fact that they ruled their own „*rusag*”, meaning the state in the contemporary sense of the notion.

The persistent reminding to the sacral character of the supreme power was not enough to support that power, so it needed a strong secular support. It is known that all the members of the Pavlović family relied on their conjugated aristocrats, especially to the „*bratija*” or

„*bliziks*”, and especially on their „servants” as representatives of the central and local power. Among them, the outstanding place was held by the *protovestiars*, court managers with the title „of the court”, *diacs* or *logotets*, *voivodas*, *knezs* and *župans*. Making efforts to maintain themselves as rulers, members of the Pavlović family had to maneuver between the more powerful aristocrats, accepting the multiple vassal relations, and at the same time the supreme powers of the Turkish sultans, Hungarian and Bosnian kings. As the time passed, the Pavlović family lost its territories in the Littoral, but they kept the territories on the north. Out of these territories the new historical region or „land” had been created. It was separated from the old „land” of Bosnia, and as the „Land of the Pavlović’s” it preserved its characteristics even under the Turk domination. It was, beyond any doubt, the most visible consequence of existence of the separate statehood of the Land of the Pavlović’s.